

POVIJEST ARMENSKE CRKVE.

Dr. Kamilo Dočkal.

(Nastavak)

2. Zajedno s krstom podjeljivahu Armenci svetu potvrdu, koju smatrahu kao nadopunjak krsta. Neki su od njih mislili, da sveta potvrda nije poseban sakrament, različan od krsta, nego da je samo neki obred ili nuždan dio krsta. Tako piše Vartan Veliki u 13. stoljeću: »Errant etiam Latini, quia baptismum in duo dividunt, ita ut presbyter apud eos baptizet, et episcopus chrismet, et Spiritum sanctum impertiat«. Vartan je očito priznavao svetu potvrdu, samo nije shvaćao njenu bit.²⁴⁹

Kao materiju za ovaj sakrament upotrebljavali su Armenci ne ulje od masline, nego ulje od drveta sesama. Kađ su im Grci spočitavali, što za Myron rabe ulje od sesama, a ne od masline, ispričava Nerses Gratosus ovaj običaj nestašicom masline, koja u hladnim brdima Armenije ne uspjeva. Isto tako odgovara sinoda u Hromkli Grcima: »Ex paupertate quidem huic derogamus traditioni, cum in plaga septentrionali difficillime ea reperiatur materia, quae continet figuram gratiae Spiritus sancti. Si tamen deinceps inventu fuerit facilis, haudquaquam traditionem istam fraudabimus«.²⁵⁰ Sada upotrebljavaju svi Armenci za Myron maslinovo ulje. Poput drugih Monofizita podjeljuju Armenci svetu potvrdu mazanjem na čelu i na drugim sjetilima uz formu, koja je kod svakog mazanja druga. Armenci i Sirci nemaju drugog polaganja ruku osim onog, koje je spojeno s mazanjem. Poput drugih Istočnjaka smatraju Armenci i običnog svećenika redovnim djeliteljem svete potvrde, premda su u prvim kršćanskim stoljećima samo biskupi dijelili ovaj sakrament. Armenski polemičari nastoje opravdati svoj običaj. Tako piše Vartan Veliki: »Errant Latini, quia bap-

²⁴⁹ Sr. Clem. Galanus, op. cit. Tom. III. St. 441 i 449.

²⁵⁰ Sr. Denzinger, Ritus Orientalium, Tom. I. St. 53.

tismum in duo dividunt, ita ut presbyter apud eos baptizet, et episcopus chrismet et Spiritum Sanctum impertiat, quasi nequeat presbyter Spiritum Sanctum tribuere. Quod si ita esset, quomodo posset presbyter panem et vinum efficere corpus et sanguinem Christi per invocationem Spiritus Sancti? Aut quomodo posset praeterea remissionem peccatorum paenitentibus elargiri per Spiritum Sanctum«. ²⁵¹

3. Što se tiče sakramenta Presv. Euharistije, Armenci poput drugih Monofizita vjeruju u realnu prisustnost Kristovu, kao i u pretvorbu, koju nazivaju conversio, transmutatio, transformatio ili transelementatio. U opreci prema drugim Monofizitima, rabe Armenci za Euharistiju beskvasan hljeb, radi čega su ih korili i Sirci i Kopti. Početkom 8. stoljeća piše Ivan Oznijski: »Congruum est etiam panem azymum et vinum purum offerre ad sanctum altare, juxta S. Gregorii penes nos traditionem, non autem ad aliarum gentium traditiones deflectere. Nam sanctus Illuminator, ex legalibus assumens, tanquam apostolus dioecesanis suis praeceptum dedit perficiendum«. ²⁵² Vrlo opširno i duhovito brani porabu beskvasnog hljeba protiv Grka Nerses Gratosus u svom II. odgovoru Grcima. ²⁵³

Za razliku od svih drugih crkvi Armenci rabe za Presv. Euharistiju vinum merum, čisto vino bez primjese vode, radi čega su bili napadani nesamo od Grka i Latina, nego i od drugih Monofizita. I ovaj običaj svode Armenci na sv. Gregorija Prosvjetitelja. Nije nevjerojatno, da su Armenci uveli taj običaj, da s temelja istrijebe heretički običaj Ebionita i Hidroparastata, koji su stavljali u kalež čistu vodu. ²⁵⁴

Već pod kraj 7. stoljeća kori arapski biskup Georgije Armente ovim riječima: »Ma da im je taj Gregorije (naime Prosvjetitelj) ostavio ovaj zakon, kako oni govore, moraju imati na pameti, da Gregorij nije veći ni odličniji od svetih apostola, koji su svim crkvama, što ih ima na svijetu, predali, da u kalež svete tajne miješaju s vinom vodu, kao na pr. Petar i Pavao u Antiohiji i u Rimu, te obližnjim mjestima, Pavao pak i Ivan u Efezu i Bizantu i njihovu području, Luka i Marko u

²⁵¹ Sr. Clem. Galanus, op. cit. Tom. III. St. 524.

²⁵² Sr. J. B. Aucher, Opera Joannis Ozniensis, Venetiis 1834. St. 61.

²⁵³ Oveće izvatke iz Nersesova Odgovora navodi M. Jugie, op. cit. St. 686 ss.

²⁵⁴ Sr. M. Jugie, op. cit., De usu meri apud Armenos, St. 689—693.

Aleksandriji i Egiptu, te u svim tamošnjim krajevima; a odande se prenesla ova predaja u ostale kršćanske crkve sve do današnjeg dana. S nama se dakle slažu četiri patrijarške stolice, koje svjedoče, da se u kaležu prikazbe ima miješati s vinom voda. Armenci pak nemaju ni jednog svjedoka osim svoga običaja.«²⁵⁵

Kao što drugi Istočnjaci, tako imadu i Armenci u svojoj liturgiji epiklezu, t. j. molitvu Duhu Svetomu, kojom svećenik zaziva Boga Oca ili i Sina, neka pošalju Duha Svetoga na žrtvene darove, da ih pretvori u tijelo i krv Gospodnju. Nastaje pitanje, pridavaju li Armenci konsekrativnu moć epiklezi ili riječima: »Ovo je tijelo moje«, »Ovo je krv moja«, koje su već prije izrečene. Pošto se to pitanje do 13. stoljeća nije pokretalo, ne može se reći, da su stariji armenski bogoslovi epiklezi pridavali konsekrativnu moć. Kad su iza križarskih vojni Armenci došli u doticaj s latinskim bogoslovima, počeli su i oni o tom pitanju raspravljati. Neki su izrično učili, da konsekrativnu moć imadu riječi Gospodnje, pa su se tako složili s latinskim bogoslovima. Tek neki protivnici sjedinjenja stadoše pridavati tu moć epiklezi. Nu ne svi. Bilo je i među protivnicima sjedinjenja takovih, koji su ispravno mislili. Tako na pr. veliki protivnik unije Gregorije Dathevatzi u svom djelu »Liber quaestionum« daje konsekrativnu moć riječima Gospodnjim. Radi toga sinoda u Sisu, držana 1342, ovako brani Armence: »Omnes Armeni, nullo excepto, credunt panem et vinum in verum Christi corpus et sanguinem transmutari per verba Christi. Armeni non credunt consecrationem fieri eo instanti quo profertur invocatio Spiritus Sancti; sciunt enim illam jam factam esse.«²⁵⁶ Armenski nesjedinjeni patrijar Jakob Nalian (1759—1763) uči istu nauku kao i rimska crkva u Katekizmu, što ga je napisao za puk, kao i u drugim djelima.

4. U nauci o sakramentu p o k o r e slažu se Armenci s katolicima. Njihova formula absolutionis je slična rimskoj, i glasi: »Absolve te ab omni viculo peccatorum, a cogitationibus, a verbis, et ab operibus, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti; et restituo te sacramento sanctae Ecclesiae; et quidquid boni feceris, sit tibi in augmentum meritorum et in gloriam

²⁵⁵ Sr. Lagarde, *Analecta syriaca*, Lipsiae, 1858. St. 108, s.

²⁵⁶ Sr. Mansi, *Sacr. Concil. Collec.* Tom. 25. St. 1242, s.

futurae vitae. Amen.«²⁵⁷ Prema sadanjoj praksi ne postoji kod nesjedinjenih Armenaca određeno vrijeme za obavljanje svete ispovijedi. Oni koji se ispovijedaju, čine to redovito o Bogojavljenju, Uskrsu, nešto manje o Preobraženju, Velikoj Gospi i Uzvišenju Križa. Izvan ovih pet svetkovina vrlo se rijetko vidi nesjedinjene Armence pristupati k sakramentu pokore. Odriješiti može samo svećenik, koji je dobio vlast za to od patrijara ili biskupa. Svećenik je obavezan na sigillum sacramentale. Jedan kanon armenski veli: »Si quis sacerdos peccata confitentium patefecerit, excommunicatus deponatur et omnino deleatur ex ordine sacerdotali«.²⁵⁸

5. Što se tiče sakramenta posljednje pomasti, stalno je, da je armenska crkva, pa i ona nesjedinjena, sve do 14. stoljeća taj sakrament priznavala i podjeljivala. Armenci zovu taj sakrament oleum lampadis, oleum orationis ili oleum infirmorum. Zove se ovaj sakrament tako zato, što su Sirci i Kopti, a i Armenci bolesničko ulje lijevali u svjetiljku (lampas) koja je obično bila sedmerokraka poput zlatnog svijećnjaka Starog Zavjeta. Iza 14. stoljeća izlazi ovaj sakrament iz prakse, ma da ga bogoslovi i dalje u popisu sakramenata izbrajaju. Tome mogu biti ovi razlozi: nestašica ulja u Armeniji, duljina i svečanost ovog sakramenta (redovito je moralo biti za dijeljenje prisutno 7 svećenika, a toliko je bilo teško sabrati). Galanus navodi i treći razlog, naime činjenicu, da je Vartan Veliki († 1271) konfundirao posljednju pomast s pokorom. Radi toga su vjernici primali ulje, a napuštali ispovijed. Da se zloporaba odstrani, zabranila je armenska crkva posve dijeljenje posljednje pomasti. Bilo kako bilo, stalno je, da je armenska crkva nekoć imala posljednju pomast. Ivan Oznijski u 8. st. jasno razlikuje trovršno ulje, naime oleum cathecumenorum, oleum chrismatis i oleum infirmorum. On propisuje za svako ulje posebnu posvetu, te kori one svećenike, koji iz neznanja istim uljem mažu katekumene, potvrđenike i bolesnike. — Iz 25. Canona IV. narodnog sabora u Sisu god. 1243. razabiremo, da se posljednja pomast kod Armenaca počela zapuštati. Evo što se veli na toj sinodi: »Gens Francorum scripsit nobis: ,Quare non adimpletis praeceptum Fratris Domini, et non ungitis oleo

²⁵⁷ Sr. Denzinger, Ritus Orientalium. Tom. I. St. 473.

²⁵⁸ Sr. A. Mai: Scriptorum veterum nova collectio, Romae 1831. St. 270. (Can. 22. pripisivan Gregoriju Prosvjetitelju).

benedicto infirmum morti proximum? Quod si obierit, unctio sepulturae erit ei; si autem vixerit. alleviabitur, et peccata remittentur ei.' Et scitis quoniam Oznensis Joannes, qui nos a caeteris nationibus segregavit, scripsit istam unctionem esse faciendam. Sacerdotem tantum animadvertere, ut parum olei benedicat, ne quid superflui remaneat et maledictionem Dei et nostram incurrat, atque scandali occasionem praebeat.²⁵⁹ God. 1246. obnovio je patrijar Konstantin I. odluku pomenute sinode, da se bolesnicima dijeli posljednja pomast. Nu čini se, da su naredbe ostale samo na papiru, jer zapadnjaci u 14. stoljeću ponovno predbacuju sjedinjenim Armencima, da ne podjeljuju posljednje pomasti. Predbacuju im pak, što mrtve svećenike mažu na glavi, čelu i desnoj ruci. Zato oci narodne sinode u Sisu god. 1342. kažu, da im je želja uspostaviti praksu posljednje pomasti. Za mazanje mrtvih svećenika kažu, da se taj obred nema smatrati kao sakramenat posljednje pomasti.²⁶⁰ Iz obreda ovoga mazanja razabire se, da je to jedna blagoslovina, a ne sakramenat posljednje pomasti. Ovo se mazanje svećenika činilo krizmom, a ne bolesničkim uljem. Ovu blagoslovinu nalazimo i kod Jakobita u Siriji. Bolesničko ulje posvećuje kod Armenaca nesamo biskup, nego i obični svećenik. Mazalo se čelo, da li ostali udovi tijela, nije sigurno.

6. U sakramentu svetoga reda slažu se Armenci s rimskom crkvom priznavajuć tonzuru, četiri niža reda (ostiarijat, lektorat, egzorcistat i akolitat) i četiri viša reda (subđakonat, đakonat, prezbiterat i episkopat).

Kao posebnu crkvenu službu smatraju Armenci red učitelja, zvanih Vartabetos. Vartabeti ili Vardapeti bili su neoženjeni svećenici, kojima se priznavala vlast učiti i propovijedati. Oni odgovaraju našim profesorima bogoslovlja ili konzultorima rimskih kongregacija. Među njima bilo je više stupnjeva, i to četiri niža stupnja i 10 viših. Časti arhiđakona, korepiskoga i periodeuta, koje su u staroj armenskoj crkvi postojale, izgubile su se pod uplivom rimske crkve, valjda u doba Gregorija VII.²⁶¹

²⁵⁹ Sr. A. Balgy, op. cit. St. 300.

²⁶⁰ Sr. Mansi, SS. Concil. Collect., Tom. 25. St. 1188 ss.

²⁶¹ Sr. Fr. Heiler, Urkirche und Ostkirche, München 1937. St. 522.

Intronizacija katolikosa nije se smatrala posebnim sakramentom, nego blagoslovinom. Kod nje nije bilo predavanja znakova niti mazanja svetom krizmom.

Djelitelj svetih redova kod Armenaca je biskup, dok biskupa može zaređiti samo katolikos.

7. Kao drugi Monofiziti, smatraju i Armenci ženidbu sakramentom. Za valjanost ženidbe traži se prisutnost crkve i blagoslov svećenika.

Početakom 8. stoljeća naređuje patrijarh Ivan Oznijski: »Coronandos sacerdos ad ecclesiam perducatur et super eos perficiatur ritum et canonem juxta christianorum legem, et ibidem in sanctitatis loco eos coronet; quia in eodem loco decet esse coronam et eum, qui coronam accipit. Si quis autem ita non egerit, sed, utcumque fuerit, sua pervicacia aut socordia matridum, per mediatores desponsatoresque suadere ad mutuam adhaesionem, et per Ecclesiae ac sacerdotum benedictionem accipere legitimi conjugii signaculum. Si qui vero ita non fecerint, sed concupiscentia prius mutuo exarserint fuerintque polluti, hi dividantur ac subjiciantur canonibus statutisque contra moechantes disciplinis. Sin autem invicem dividi noluerint, post decem poenitentiae annos, per eleemosynas et lacrimas fiant digni qui in Ecclesiam Dei recenseantur.«²⁶²

Sakrament ženidbe podjeljivao se dvojakim svećanim činom: zarukama i krunidbom. Zaruke (desponsatio) bile su pravi ženidbeni ugovor, spojen s blagoslovom svećenika i predajom prstena u znak vječne vjernosti. Čim su se sklopile zaruke, ženidba se smatrala valjanom (matrimonium ratum), jer se već izjavio mutuus consensus. Drugi čin sakramenta bijaše krunidba (coronatio ili convivium), koji se smatraše kao nužni dopunjak prvog čina. U obredu krunidbe blagoslivljahu se zaručnička odijela i prsteni. Na glavu su se stavljali zaručnički vijenci, pri čemu su zaručnici ponovno obnavljali mutuuum consensum. Ovaj drugi čin bio je spojen s liturgijom, za koje su se zaručnici pričestili. Između prvog i drugog čina znalo je proteći često i

²⁶² Sr. J. B. Aucher, Joannis Ozniensis opera, Venetiis 1834. St. 63, s. (Can. 15. i 16.).

dugo vremena. Za to se vrijeme zaručnici, premda se smatrahu supruzima, nisu smjeli služiti ženidbom.²⁶³

U kojemu se činu ima tražiti bit sakramenta, u to se Armenci nisu upuštali. Ipak piše Gregorije Dathevetzi o tom pitanju ovo: »Incipit matrimonium per sponsalia, sed conficitur per consensum verbis expressum: duarum enim voluntatum consensus conficit matrimonium; perficitur autem et consummatur per benedictionem sacerdotis et copulam corporalem«.

Ma da Armenci smatrahu ženidbu nerazrješivom poput drugih Monofizita, ipak dopuštaju razrješnje ženidbe u nekim slučajevima. Armenski kanonist Mechitar Goch († 1207) taksativno nabraja 13 ovakovih slučajeva: 1. preljub bilo jednoga bilo drugog bračnog para; 2. robovanje jednog od bračnih drugova iza navršene sedme godine prema dekretu sabora u Dvinu od 522. god.; 3. zlobna ostava nakon 7 godina; 4. sodomija ili drugi grijeh protiv naravi, učinjen po suprugu; 5. snovanje o životu drugog bračnog para; 6. teško zlostavljanje; 7. ludilo jednog od bračnih drugova, nastalo iza ženidbe, nakon izmaklih 7 godina; 8. zarazna bolest, kao lepra i sl. 9. neplodnost iza navršenih 7 godina uz dozvolu supruge; 10. oskvrnuće zaručnice prije braka; 11. nesavladiva odvratnost; 12. otpad od vjere; 13. magija.²⁶⁴

3. Nauka o posljednjim stvarima.

U nauci de novissimis ne zapaža se kod Armenaca znanstveni napredak. P o s e b n i s u d implicate priznaju učeći, da se udes duše odmah iza smrti ustaljuje tako, da se više promijeniti ne može. Pravednik ne može više da postane grijeshnik, niti može grijeshnik da postane pravednik. Onima, koj su umrli u smrtnom grijehu, ne pomažu molitve. Armenac Elizej kaže: »Ego communem sententiam sequor, apostatarum non licere commemorationem facere, neque eorumdem oblationes ac dona distribuere ob remissionem peccatorum eorum. Si vero in extremis suis eos paenituerit, tunc licet memoriam eorum fa-

²⁶³ Sr. M. Jugie, op. cit. St. 753.

²⁶⁴ Sr. Agop Mégavorian, Étude ethnographique et juridique sur la famille et la mariage arméniens, Lausanne, Ch. Pache, 1894. St. 113—124.

cere, atque oblationes nomine defuncti paenitentis distribuere, ut misericordiam consequantur«. ²⁶⁵

Armenci se slažu s katolicima učeći, da duše pravdnika ulaze namah iza smrti u kraljevstvo nebesko, gdje odmah uživaju ne čekajući sudnjeg dana. To su tvrdili izrično oci narodnog sabora u Sisu godine 1342 iznoseći iz svojih liturgičkih knjiga za to jasna svjedočanstva. Tako na pr. za mučenike: »Cum victoriosa patientia complevistis cursum vestrum et translati fuistis de terrenis ad caelestia et recepistis a Christo coronam incorruptibilem«; za ispovjedaoce: »Splendent justi in regno et anachoritae; in requie martyres coronantur. Cursum suum perfecerunt cum beneplacito tuo, Christe, et coronam incorruptibilem a te receperunt«. ²⁶⁶ Na blagdan 12 apostola pjeva armenska crkva: »Qui in adventu Domini sedebitis super sedes duodecim, jam ad ineffabilem illam beatitudinem, qua nula sublimior, pervenistis«. ²⁶⁷

Pojedini su armenski teolozi učili, da duše odraslih ljudi poslije smrti ne idu ravno niti u nebo niti u pakao, nego da borave u zraku ili na zemlji, koja je blizu zemaljskom raju ili drugdje, kamo ih Bog smjesti, gdje ostaju sve do sudnjeg dana. Tako Vartan Veliki napada katolike u svom djelu »Monita ad Armenos«: »Omnes Scripturae tam Novi quam Veteris Testamenti, unum constituunt hominibus diem iudicii et operum retributionis. Latini vero dicunt quemlibet hominem, in die obitus sui, retributionem accipere. Sed si quilibet homo in die mortis iudicatur et accipit retributionem, quisnam remanebit a Deo in die novissimo iudicandus?« Onda dodaje teološki razlog: »Anima et corpus simul operantur tam bonum quam malum. Ergo simul etiam remunerari aut puniri debent«. ²⁶⁸ Ivan Vanaganski govori o mjestu duša ovo: »Quidam ex nostratibus, ut Magister Vartanus et alii, asserunt, omnes animas reservari in loco medio (inter caelum scilicet et terram) differre tamen inter se in actibus et affectibus; nam alias esse dicunt laetitia et immortalitate plenas; alias vero moerore et desperatione. Verum animas illorum qui mediocriter justi vel peccatores fuerunt, commorari dicimus sub octava sphaera caelorum, ubi liberae sunt a daemonum potestate, qui in aere

²⁶⁵ Sr. Ang. Mai, op. cit. St. 312.

²⁶⁶ Sr. Mansi, SS. Concil. Collect., Tom. 25. St. 11A4 s.

²⁶⁷ Sr. Clem. Galanus, op. cit. Tom. III. St. 136.

solum et elementis dominatum suum exercent. Hae quidem sunt illae, quae exspectant in futuro iudicio Dei misericordiam et ad Christi dexteram collocantur. Animae vero impiorum, quae ponentur ad sinistram et in iudicio condemnabuntur, resident in aeris invisibili loco.«²⁶⁸

O udesu prokletih prije sudnjeg dana postoje kod Armenaca dvije nauke. Jedni uče isto što i katolici, da duše prokletih ide namah iza smrti u mjesto vječnih muka. Drugi misle, da će prokleti biti bačeni u mjesto vječnih muka tek iza sudnjeg dana, jer je Krist iza svoje smrti na križu uništio pakao. Među ove druge spadaju Vartan Veliki i Joannes Vanacanus. Ovaj posljednji u traktatu »De locis animarum« kaže izrično: »Dominus ad inferna descendens, ipsum infernum locum, in quo diabolus sese putaverat munivisse, destruxit«. A Vartan u svom djelu: »Confutatio dogmatum Ecclesiae romanae« kaže: »Errant qui dicunt, Christum ad inferos descendentem justorum tantum animas illinc eduxisse, cum canat Ecclesia, eum destruxisse ac demolitum esse infernum... Dirutus quidem locus a nemine inhabitatur.«²⁷⁰ Zato su isti Armenci učili za d e m o n e, da su do sudnjega dana u zraku i na zemlji, a ne u paklu. Trpe carentiam gloriae, da li i poenam sensus, o tome ne govore. Dok su prije bili svijetli, postadoše tamni i boje se paklene kazne, koja ih čeka nakon općeg suda.

Premda Armenci poput ostalih Istočnjaka s Grcima teoretski zabacuju čistilište ipak ga stvarno uče, jer u liturgiji svojoj imadu molitve za pokojnike. Evo nekoliko dokaza. U knjizi pjesama, zvanoj Sciarachan, stoji: »Deus, qui es indulgentiarum largitor, defunctorum nostrorum peccata dimitte. Rex gloriae, omnia continens, omnipotens, dimitte defunctis nostris peccata et requiem dona eis in tabernaculo tuo, in requie regni caelorum.«²⁷¹ Nadalje su kod Armenaca spomeni za mrtve, bilo in genere bilo in particulari, i to u dan iza velikih svetkovina: Bogojavljenja, Uskrsa, Preobraženja, Velike Gospe, Uzvišenja sv. Križa i na blagdan svetih Vartana. Za svakog

²⁶⁸ Sr. Clem. Galanus, op. cit. Tom. III. St. 102, 149—156.

²⁶⁹ Sr. Clem. Galanus, op. cit. Tom. III. St. 79.

²⁷⁰ Za oba mjesta sr. Clem. Galanus, op. cit. St. 78 i St. 113.

²⁷¹ Sr. Clem. Galanus, op. cit. St. 200.

pak pojedinog umrloga vrše Armenci molitve prvi, drugi, osmi, petnaesti i četrdeseti dan iza smrti. Vjernici obavljaju za svoje pokojnike razna pobožna djela, te daju služiti svete mise. Kosroe Veliki u svom »Tumačenju sv. mise« kaže: »Ut dicimus sanctorum preces et intercessionem auxilio nobis esse, ita nos quoque prius defunctis debemus precibus, imprimis sancta missa, quae est spes, vita et redemptio defunctorum.«²⁷² Odakle da naše molitve izbave pokojnike? Iz neba ne treba izbavljenja, iz pakla nema izbavljenja. Preostaje dakle samo čistilište, odakle se duše pokojnika mogu izbaviti.

I oni armenski bogoslovi, koji napadaju čistilište Latinaca, moradoše izmisliti treću vrstu pokojnika, koji nisu pravedni i koji nisu zabačeni, i koji negdje čekaju na svoje izbavljenje sve do sudnjeg dana. Evo što piše Vartan: »Animae illorum peccatorum, qui post culparum confessionem mortui sunt, timore ac moerore solum excruciantur, quia seipsos agnoscunt; justificantur autem per Ecclesiae sacramenta atque purgantur et expiantur per vivorum commemorationes, preces et sacrificia; timor et moeror ille imputatur eis ut cruciatus.«²⁷³ Dakle Armenci stvarno priznaju čistilište.

U nauci o vječnom blaženstvu pravednika imali su Armenci neke bludnje, barem u prijašnja vremena. Nekrštenu djecu i odrasle, nedostatno pravedne, smještavahu za uvijek u neki »zemaljski raj«: »Duše nekrštene djece doći će na sudnji dan na sud u svojim tjelesima, a poslije suda će ići u zemaljski raj, gdje će letjeti poput ptica s drva na drvo i poput anđela s neba na zemlju, i s jednog kraja zemlje do drugoga. Ne će imati slave, ali ne će trpjeti kazne. Ljudi nepotpuno pravedni, koji ne dospješe do savršenstva apostola, mučenika, ispovjednika i djevoja, ići će poslije općeg suda u zemaljski raj, a ne u nebeski, gdje ne će trpjeti tjelesnih muka, već se naslađivati među drvećem raja. Ne će jesti ni piti niti se ženiti, i tako će ostati vječno, i u tom stoji njihovo blaženstvo. Bit će ipak razlika između nekrštene djece, djece kršćanskih roditelja i odraslih, nepotpuno pravednih, u tom što će

²⁷² Sr. P. Vetter, Chosroe Magni, episcopi monophysitici, explicatio precum missae, Friburgi 1880. St. 39.

²⁷³ Sr. Clem. Galanus, op. cit. St. 199.

odrasli imati vijenac od svijetla vatre, s koje će biti spaljena zemlja; vidjet će sjaj Križa Kristova. Taj će sjaj biti vrlo velik, jer će se sve svijetlosti ovoga svijeta sjediniti sa svijetlošću Križa. Odrasli će imati vijenac svijetla raznoliko i raznoliko će vidjeti sjaj Križa Kristova, već prema stupnju svoga savršenstva i prema svojim zaslugama. Djeca ne će imati ovakova vijenca niti će vidjeti sjaj Križa Kristova; među njima ne će biti razlike.«²⁷⁴

Za ljude osrednje zle učili su Armenci ovo: »Osrednje zli kršćani ne će iza općeg suda ići u nebeski raj, a niti u zemaljski raj, nego će ostati na zemlji, na kojoj sada prebivaju ljudi. Ta će zemlja biti puna drveća kao i zemaljski raj. Nu oni ne će jesti ni piti niti će umrijeti. Ovo će se mjesto dati njima, jer su srednje zli.«²⁷⁵ Takovim srednje zlim ljudima smatrahu oženjene ljude i druge ljude, koji žive u svijetu običnim životom.

O ljudima jako zlim, t. j. o nevjernicima i kršćanima zla života, mišljahu dvojako. Jedni držahu, da će takovi ljudi iza općeg suda biti bačeni u ocean, koji će tada biti ognjen, i ondje će biti mučeni crvima, koji će biti zmajevi. Ti će zmajevi biti veći ili manji prema tomu, jesu li ljudi više ili manje grijeshili. Drugi držahu, da iza sudnjeg dana ne će biti nikakova pakla, i uopće da pakla nema otkako je Krist sašao u podzemlje i posve uništio pakao. Svaki će grješnik biti mučen grijehom, koji je počinio. Ovi su grijesi zapravo pakao, u kojemu će grijeshnici iza općeg suda biti mučeni.²⁷⁶

Nauka Armenaca o biti vječnog blaženstva nije jasna. »Armenci kažu, da duše pokrštene djece i duše vrlo savršenih ljudi iza općeg suda ne će vidjeti Božjega bivstva, jer ni jedan stvor nije podoban vidjeti toga bivstva. One će vidjeti samo sjaj Božji, koji izlazi iz bivstva njegova, kao što svijetlo sunčevo izlazi iz sunca, a ipak nije sunce.«²⁷⁷ Nu mnogi tekstovi armenske liturgije sadržavaju katoličku nauku. Tako kaže

²⁷⁴ Sr. Mansi, SS. Concil. Collect., Tom. 25. St. 1195 ss.

²⁷⁵ Ibid. St. 1197 s.

²⁷⁶ Ibid. St. 1198.

²⁷⁷ Sr. Mansi, SS. Concil. Collect., Tom. 25. St. 1196.

Ivan Oznijski: »Laetitiae festivitates, quae in ista terra celebrantur arrhabo sunt optatae illorum qui Deum vident, laetitiae... In futura revelatione Deus palam seipsum ostendet caelestibus ac terrestribus.«²⁷⁸

(Svršit će se)

²⁷⁸ Sr. J. B. Aucher, Joannis Ozniensis Opera, Sermo panegyricus in dedicationem ecclesiae, Venetiis 1834. St. 291.